

АНОТАЦІЯ

Пиртко М. С. Державно-правові реформи в Австрії у 40–90 роках XVIII ст. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктор філософії за спеціальністю 081 «Право» (галузь знань – 08 «Право»). – Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2021.

У дисертації на підставі аналізу нормативно-правових актів, чинних на території Австрії у досліджуваний період, наукової літератури, архівних документів та інших писемних джерел комплексно досліджено здійснення державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст.

У дисертаційному дослідженні здійснено обґрунтування сутності реформ освіченого абсолютизму в Австрійській імперії, показано їхні причини, передумови та філософсько-правові засади. Відзначено, що хоч реформи Марії Терезії та Йосифа II доцільно розглядати в контексті європейських змін того часу, все ж освічений абсолютизм на австрійському ґрунті мав лише йому притаманні особливості (камералістські принципи ведення економіки, тактична гнучкість при бажанні зберегти етнічно розрізнену імперію, опора на церкву).

Показано передумови, етапи та особливості (у т.ч. труднощі) модернізації австрійського державного механізму, яка була спрямована передусім на централізацію та створення ефективного управлінського апарату; централізація була покликана зміцнити владу імператора і підірвати політичну вагу регіональних еліт згідно з принципом – державна влада – єдина за своєю суттю.

Визначено, що опорою Австрійської абсолютистської держави були армія, чиновницький апарат і церква; за задумом теоретиків австрійського освіченого абсолютизму всі навчальні заклади Австрійської імперії – від початкової школи і семінарії до університету – зобов'язувалися виховувати новий тип громадян, чий свідомий вибір полягав у служінні суспільному благу і на користь держави.

Встановлено, що реформи освіченого абсолютизму в Австрії проводилися на основі поєднання унікальної духовної атмосфери епохи Просвітництва і прагнення імператорів досягти економічного процвітання, соціального миру і зміцнення позицій на міжнародній арені з допомогою нових, раніше не

використовуваних методів державного управління. Центральна влада впродовж 40–80-х років XVIII ст. почала активніше втручатися в регулювання і вдосконалення різних сторін суспільного життя (судоустрій, армія, адміністративна система, економіка, релігія, освіта).

З'ясовано, що завдяки реформам Марії Терезії та Йосифа II в імперії Габсбургів були закладені основи правової держави і сформульовані поняття верховенства права, внутрішньої єдності влади, державного суверенітету, суспільного договору; саме цим пояснюються заходи з кодифікації права в імперії; правова держава епохи Просвітництва стала закономірним етапом історичного розвитку державності та вплинула на формування сучасної теорії правової держави.

Показано, що при проведенні реформ в монархії Габсбургів ключову роль відіграв камералізм; його теоретики шукали шляхи збільшення виробничих сил суспільства і збільшення внеску індивіда в багатство і процвітання держави; відштовхуючись від переконання, що запорукою сильної держави є щастя підданих, камералісти вбачали досягнення такого ідеалу в детальній регламентації всього життя.

Встановлено, що ідейно-теоретичним підґрунтям змін освіченого абсолютизму було природне право, представники якого висунули ідею суспільного договору між сувереном і підданими, які обіцяють бути вірними і покірними монархові взамін на обов'язок захищати їхні інтереси й піклуватися про загальний добробут в державі; згідно з теоріями природного права, монархи не лише мали право, але й зобов'язувалися контролювати всі аспекти суспільного життя.

Показано, що ключовим політико-правовим началом, навколо якого об'єднувалися землі Австрійської імперії, виступала правляча династія Габсбургів. Початок централізації монархії Габсбургів пов'язаний з іменем імператора Фердинанда II, а консолідація імперської влади в австрійській і чеській частинах габсбурзьких володінь до середини XVIII ст. створила передумови для більш однорідного централізованого абсолютизму. Головною перешкодою для унітарної абсолютистської держави довгий час залишалася

Угорщина. Угорське дворянство всіляко перешкоджало австрійському абсолютизму: упродовж XVII – початку XVIII ст. воно чотири рази підіймало повстання проти влади Габсбургів.

Сформовано уніфікований підхід до визначення передумов, етапів й особливостей зміцнення державної влади в Австрії у XVII – першій половині XVIII ст., що було пов'язувано із частими війнами та розвитком торгівлі. Важливим державним інститутом була австрійська армія, яка була важливою і постійною частиною розвитку австрійського абсолютизму, однак мілітаризація держави стримувалася кордонами її централізації. Австрійський абсолютизм історично був слабшим за його французький чи пруський аналоги. Попри це, в умовах військових загроз і викликів, відбувалися реформи державних інституцій. З метою стабілізації і посилення державної влади Відень ініціював створення нових органів центральної і регіональної влади, прагнув реформувати правову систему, фінанси і збір податків.

На підставі маловідомих архівних джерел, спираючись на останні розробки істориків права, концептуально та системно відтворено процеси здійснення державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст. встановлено, що імператриця Марія Терезія здійснила низку інституційних реформ, які консолідували і модернізували імперію Габсбургів. До змін підштовхнули наслідки війни за “австрійську спадщину”, яка продемонструвала всі недоліки державної системи: починаючи від неефективного формування армії і закінчуючи незрозумілим збором податків і системою місцевого управління. До засадничих реформ Марії Терезії у період 1740–1780 рр. належать: адміністративна (в широкому розумінні слова – розбудова державних інституцій, формування бюрократичного апарату, регіонального управління тощо), податкова, фінансово-грошова, військова, освітня, релігійна, правова (кодифікація розрізненого законодавства, формування нового судоустрою, осучаснення законодавчих норм згідно з принципами Просвітництва).

На підставі системного підходу обґрунтовано, що у ході здійснення реформ Марія Терезія прислуховувалася до думок ідеологів австрійського Просвітництва (Юсті, Зонненфельс, ван Світен), дотримуючись принципу: все,

що корисне для держави, значить є добрим для всього суспільства. Центральна влада стала більш усвідомлено і ширше втручатися у регулювання і вдосконалення різних сторін суспільного життя. Її реформи становили поміркований варіант реформ в дусі “освіченого абсолютизму”, свідченням чого стали пошуки компромісу в релігійній реформі – зменшення ролі церкви, а не цілковите її усунення від державних справ, як, наприклад, у Франції.

Визначено, що модернізація монархії Габсбургів базувалася на ідеях освіченого абсолютизму і реалізовувалася Йосифом II, передусім була покликана зміцнити державу. Ініційовані Йосифом II реформи відбувалися головню у чотирьох сферах: адміністративній, правовій, соціально-економічній і церковно-освітній, причому повсюдно вони означали зміни в напрямку централізації, уніфікації й ліквідації різноманітних пережитків минулого.

Обґрунтовано, що в адміністративній сфері Йосифу II вдалося встановити в імперії Габсбургів один із найдовершеніших у Європі варіантів освіченого абсолютизму, який іноді називають “освіченим деспотизмом”. Попри кроки в напрямку побудови правової держави (Rechtsstaat), авторитет правителя все ж заступав авторитет права. Але і це не завадило, щоби за правління Йосифа II концепцію легітимації влади монарха з Божої ласки замінила концепція суспільної угоди. Центральна влада стала більш усвідомлено і ширше втручатися у регулювання і вдосконалення різних сторін суспільного життя – до найдрібніших включно. Напрямами такого вдосконалення стали кодифікація австрійського законодавства, сприяння розвитку освіти, зменшення суспільної ролі церкви, ліквідація станових привілеїв тощо. Військо, чиновницький апарат, нижчий священичий клір за Йосифа II стали твердою опорою Австрійської монархії і абсолютизму.

Введено в науковий обіг низку архівних джерел, завдяки яким з’ясовано, що адміністративні й економічні реформи Йосифа II сприяли інтеграції розрізнених провінцій Австрійської імперії в єдиний господарський комплекс, чого не вдалося сповна зробити Марії Терезії. Меркантилістська й камералістська політика імператорського двору сприяли поліпшенню економічного становища держави. Ключовою серед господарських реформ, без

сумніву, стала ліквідація кріпосного права, що одночасно позитивно вплинуло як на аграрний, так і на промисловий сектори економіки. Після проведення селянської реформи 1781–1782 рр. селянин перестав бути кріпаком й опинився під захистом державного права (їх стали трактувати повноправними громадянами); він посідав оброблюваний ним ґрунт і мав право отримувати з нього дохід, поміщик не міг його усунути з цієї земельної ділянки, як це було з кріпаком.

Ключові слова: реформи, реформування, держава, право, Австрійська імперія, Галичина.

ANNOTATION

Pyrtko M.S. State and legal reforms in Austria in 40-90 years of the XVIII century. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 «Law» (field of knowledge - 08 «Law»). - Ivan Franko National University of Lviv. Lviv, 2021.

In the dissertation on the basis of the analysis of normative-legal acts operating in the territory of Austria in the researched period, scientific literature, archival documents and other written sources the complex research of realization of state-legal reforms in Austria in 40-90th years of XVIII century is comprehensively investigated.

The dissertation research substantiates the essence of the reforms of enlightened absolutism in the Austrian Empire, shows their causes, preconditions and philosophical and legal principles. It is noted that although the reforms of Maria Theresa and Joseph II should be considered in the context of European changes at the time, the educated absolutism on Austrian soil had only its own characteristics (chamberlain principles of economics, tactical flexibility in maintaining an ethnically divided empire, reliance on the church).

Prerequisites, stages and features (including difficulties) of modernization of the Austrian state mechanism, which was aimed primarily at centralization and the creation of an effective management apparatus, are shown; centralization was designed to

strengthen the power of the emperor and undermine the political weight of regional elites in accordance with the principle - state power - one in essence.

It was determined that the support of the Austrian absolutist state was the army, the bureaucracy and the church; According to the theorists of Austrian enlightened absolutism, all educational institutions of the empire - from primary school and seminary to university - undertook to educate a new type of citizens whose conscious choice was to serve the public good and for the benefit of the state.

It is established that the reforms of enlightened absolutism in Austria were carried out on the basis of a combination of the unique spiritual atmosphere of the Enlightenment and the desire of emperors to achieve economic prosperity, social peace and strengthening positions in the international arena using new, previously unused methods. Central government during the 40-80's of the XVIII century. began to intervene more actively in the regulation and improvement of various aspects of public life (judiciary, army, administrative system, economy, religion, education).

It was found that thanks to the reforms of Maria Theresa and Joseph II in the Habsburg Empire, the foundations of the rule of law were laid and the concepts of the rule of law, internal unity of power, state sovereignty, social contract were formulated; this explains the measures to codify the law in the empire; the rule of law of the Enlightenment became a natural stage in the historical development of statehood and influenced the formation of modern theory of the rule of law.

It is shown that cameralism played a key role in the reforms in the Habsburg monarchy; his theorists sought ways to increase the productive forces of society and increase the individual's contribution to the wealth and prosperity of the state; based on the belief that the key to a strong state is the happiness of the subjects, the chamberlains saw the achievement of such an ideal in the detailed regulation of all life.

It was established that the ideological and theoretical basis for changes in enlightened absolutism was natural law, whose representatives put forward the idea of a social contract between the sovereign and the subjects, who promise to be faithful and submissive to the monarch in exchange for the duty to protect their interests and care for the common good; according to theories of natural law, monarchs not only had the right but also the obligation to control all aspects of public life.

It has been shown that the ruling Habsburg dynasty was the key political and legal principle around which the lands of the Austrian Empire were united. The beginning of the centralization of the Habsburg monarchy is associated with the name of Emperor Ferdinand II, and the consolidation of imperial power in the Austrian and Czech parts of the Habsburg possessions until the middle of the XVIII century. created the preconditions for a more homogeneous centralized absolutism. Hungary has long been a major obstacle to a unitary absolutist state. The Hungarian nobility in every way hindered Austrian absolutism: during the XVII - early XVIII centuries. it revolted four times against the Habsburgs.

A unified approach to determining the preconditions, stages and features of strengthening state power in Austria in the XVII - first half of the XVIII century, which was associated with frequent wars and the development of trade. An important state institution was the Austrian army, which was an important and constant part of the development of Austrian absolutism, but the militarization of the state was restrained by the boundaries of its centralization. Austrian absolutism was historically weaker than its French or Prussian counterparts. Nevertheless, in the face of military threats and challenges, reforms of state institutions took place. In order to stabilize and strengthen state power, Vienna initiated the creation of new central and regional authorities, sought to reform the legal system, finance and tax collection.

On the basis of little-known archival sources, based on the latest developments of historians of law, conceptually and systematically reproduced the processes of state and legal reforms in Austria in the 40-90s of the eighteenth century. It is established that Empress Maria Theresa carried out a series of institutional reforms that consolidated and modernized the Habsburg Empire. The consequences were prompted by the effects of the war on the «Austrian heritage», which demonstrated all the shortcomings of the state system: from inefficient army formation to incomprehensible tax collection and local government. The fundamental reforms of Maria Theresa in the period 1740-1780 include: administrative (in the broadest sense - the development of state institutions, the formation of bureaucracy, regional government, etc.), tax, financial, military, educational, religious, legal (codification of the disparate).

legislation, the formation of a new judiciary, modernization of legislation in accordance with the principles of the Enlightenment).

Based on a systematic approach, it is substantiated that during the implementation of reforms Maria Theresa listened to the opinions of the ideologues of the Austrian Enlightenment (Justi, Sonnenfels, van Sviten), adhering to the principle: everything that is good for the state is good for society. The central government has become more conscious and more involved in regulating and improving various aspects of public life. Its reforms were a moderate version of reforms in the spirit of «enlightened absolutism», as evidenced by the search for compromise in religious reform — reducing the role of the church rather than removing it entirely from public affairs, as in France.

It is determined that the modernization of the Habsburg monarchy was based on the ideas of enlightened absolutism and was implemented by Joseph II, primarily to strengthen the state. The reforms initiated by Joseph II took place mainly in four spheres: administrative, legal, socio-economic and church-educational, and everywhere they meant changes in the direction of centralization, unification and elimination of various remnants of the past.

It is substantiated that in the administrative sphere Joseph II managed to establish in the Habsburg Empire one of the most perfect versions of enlightened absolutism in Europe, which is sometimes called «enlightened despotism». Despite the steps towards building the rule of law (Rechtsstaat), the authority of the ruler still replaced the authority of law. But even this did not prevent the concept of legitimation of the monarch's power by the grace of God to be replaced by the concept of social agreement during the reign of Joseph II. The central government has become more conscious and more widely involved in the regulation and improvement of various aspects of public life - including the smallest. Areas of such improvement were the codification of Austrian legislation, the promotion of education, the reduction of the social role of the church, the elimination of class privileges, and so on. The army, the bureaucracy, and the lower clergy under Joseph II became a stronghold of the Austrian monarchy and absolutism.

A number of archival sources have been put into scientific circulation, which show that the administrative and economic reforms of Joseph II contributed to the integration of the scattered provinces of the Austrian Empire into a single economic complex, which Maria Theresa failed to do completely. The mercantilist and chamberlain policies of the imperial court helped to improve the economic situation of the state. The key among economic reforms, no doubt, was the abolition of serfdom, which at the same time had a positive effect on both the agricultural and industrial sectors of the economy. After the peasant reform of 1781–1782, the peasant ceased to be a serf and found himself under the protection of state law (they began to be treated as full citizens); he owned the land he cultivated and could receive income from it, the landlord could not remove him from this land, as was the case with the serf.

Key words: reforms, reforming, state, law, Austrian Empire, Galicia.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. **Pyrtko M.** State reforms in the church sphere in the Austrian Empire under Joseph II: essence and evaluation (Державні реформи в церковній сфері у Австрійській Імперії за Йосифа II: сутність та оцінка). *Visegrad Journal on Human Rights*. № 2 2021. P. 158-163.

2. **Pyrtko M.** Causes and consequences of reforming the legal system of the Austrian Empire during the reign of Joseph II (1780–1790). *Recht der Osteuropäischen Staaten (ReOS)*. №3. 2021. P. 57-65.

3. **Пыртко М. С.** Экономические реформы императрицы Марии-Терезии (1740–1780 гг.). *Legea și viața*. 2018. № 6/2). С. 88–93.

4. **Пиртко М. С.** Соціально-політичні передумови формування централізованої держави в Австрії (IX–XVII ст.). *Часопис Київського університету права*. 2017. Вип. 3. С. 54–58.

5. **Пиртко М. С.** Характерні риси розвитку австрійської держави ХVII–ХVIII ст.). *Часопис Київського університету права*. 2017. Вип. 4. С. 41-48.

6. **Пиртко М. С.** Вплив політики абсолютизму на становлення законодавства в Австрійській монархії у XVIII ст. *Часопис Київського університету права*. 2018. Вип. 1. С. 51–57.

7. **Пиртко М. С.** Формування раннього абсолютизму та його вплив на державний розвиток Австрії у XVIII столітті. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2018. Вип. 67. С. 130–138.

8. **Пиртко М. С.** Реформа державного управління в Австрійській імперії за правління Марії Терезії. *Підприємство, господарство і право. Науково-практичний господарсько-правовий журнал*. 2019 (281). №7. С.156–161.

9. **Пиртко М. С.** Правові реформи в Австрійській монархії в період правління Марії Терезії (1740-1780 рр.). *Науковий вісник публічного та приватного права: збірник наукових праць*. Випуск 1. Т.1. К.: Науково-дослідний інститут публічного права, 2019. С. 61–66.

10. **Пиртко М. С.** Соціально-політичні передумови та теоретичне обґрунтування реформ Марії Терезії в Австрійській монархії (1740-1780 рр.) *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. №58. С.43–52.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. **Пиртко М. С.** Історичний досвід реформування державно-правових інститутів в Австрії та Австро-Угорщини (1849–1918 рр.) та його значення для сучасності. *Актуальні проблеми викладання історико-правових дисциплін в системі вищої юридичної освіти України і зарубіжних країн: матеріали Всеукраїнської наук. конф.* (м. Львів, 19 жовтня 2017 р.). І. Й. Бойко (голова редколегії), А. В. Кольбенко (відп. секр.). Львів, 2017. Вип. 1. С. 141–148.

2. **Пиртко М. С.** Особливості освіченого абсолютизму в Австрії у першій половині ХУІІІ ст. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. Матеріали ХХІІІ звітної науково-практичної конференції. Ч. 1. 7–8 лютого 2018 р. Львів, 2018. С. 81–84.

3. **Пиртко М. С.** Реформа в сфері освіти як важлива ознака державотворення в Австрії у другій половині ХУІІІ ст. *Матеріали круглого столу «Державотворчі процеси в Україні та зарубіжних країнах: історичний аспект» (до 1000-річчя з*

початку правління Ярослава Мудрого). Асоціація випускників Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Х.: ФОП Бровін О.В., 2019. С.116–118.

4. **Пиртко М. С.** Основні передумови і наслідки реформ Марії Терезії в Австрійській імперії (1740–1780 рр.). *Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи: матеріали XIX Міжнародної студентсько-аспірантської наукової конференції (24 квітня 2020 р.)*. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2020. С. 35–37.

5. **Пиртко М. С.** Особливості реформування армії та поліції в Австрійській імперії за Йосифа II. *Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи. Матеріали XX Міжнародної студентсько-аспірантської наукової конференції ЛНУ імені І. Франка юридичного факультету, 22-23 квітня 2021 року*. Львів. ЛНУ імені І. Франка. С. 19–20.

6. **Пиртко М. С.** Основні принципи формування австрійської державної політики за імператора Йосифа II (1780–1790). Ювілейний збірник наукових праць на пошану професора Володимира Семеновича Кульчицького з нагоди 100 річчя від Дня народження. Редколегія: І. Й. Бойко (голова), Б. Й. Тищик, М. М. Кобилецький, А. В. Кольбенко, Г. М. Федущак-Паславська, Л. Е. Шевчук; за редакцією доктора юридичних наук, професора І. Й. Бойка. Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2019. С. 326–333.